

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 26 (2005)

Δελτίον ΧΑΕ 26 (2005), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Γεωργίου Γαλάβαρη (1926-2003)



Εικόνα Παναγίας Γλυκοφιλούσας του 18ου αιώνα στη Βέροια. Μετάπλαση του θέματος μιας βυζαντινής εικόνας του 14ου αιώνα

Χρυσάνθη ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ

doi: [10.12681/dchae.457](https://doi.org/10.12681/dchae.457)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ Χ. (2011). Εικόνα Παναγίας Γλυκοφιλούσας του 18ου αιώνα στη Βέροια. Μετάπλαση του θέματος μιας βυζαντινής εικόνας του 14ου αιώνα. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 26, 381–388. <https://doi.org/10.12681/dchae.457>



ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Εικόνα Παναγίας Γλυκοφιλούσας του 18ου αιώνα
στη Βέροια. Μετάπλαση του θέματος μιας
βυζαντινής εικόνας του 14ου αιώνα

Χρυσάνθη ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ

Τόμος ΚΣΤ' (2005) • Σελ. 381-388

ΑΘΗΝΑ 2005

ΕΙΚΟΝΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΓΛΥΚΟΦΙΛΟΥΣΑΣ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ ΣΤΗ ΒΕΡΟΙΑ.

ΜΕΤΑΠΛΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ ΜΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΤΟΥ 14ου ΑΙΩΝΑ

Η εικόνα της Παναγίας Γλυκοφιλούσας¹ (Εικ. 1), που βρίσκεται στο ναό της Περιβλέπτου στη Βέροια, θα μας απασχολήσει για δύο λόγους: Πρώτα, διότι επαναλαμβάνει κατά το 18ο αιώνα μια απεικόνιση που υπάρχει σε βυζαντινή τοιχογραφία και εικόνα στο ναό και ύστερα, διότι η θέση της σε αυτόν προσφέρει στοιχεία για την ιστορική πορεία του κτίσματος.

Ο βυζαντινός ναός της Παναγίας της Περιβλέπτου, στο τέμπλο του οποίου βρίσκεται η εικόνα, είναι στη σημερινή μορφή του τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική της εποχής της Τουρκοκρατίας, με υπερυψωμένο νόρθηκα και ανοιχτή στοά στη νότια πλευρά². Αλλοιωμένη είναι και η εξωτερική όψη. Στη βυζαντινή φάση του ναού φαίνεται να ανήκει μόνο το κεντρικό τμήμα³. Η χρονολόγηση της φάσης αυτής τοποθετείται από το 14ο⁴ έως το 15ο αιώνα⁵.

Στο βυζαντινό τμήμα, στο δυτικό μέτωπο του νότιου πεσσού του κεντρικού χώρου, υπάρχει τοιχογραφία που εικονίζει την Παναγία στον τύπο της Γλυκοφιλού-

σας να κρατεί τον Χριστό στο δεξιό χέρι και να υψώνει το αριστερό μπροστά στο στήθος κατά τον τύπο της Οδηγήτριας⁶. Η παράσταση είναι πολύ μαυρισμένη, αναγνωρίζονται όμως τα βασικά στοιχεία της και διασώζεται η επιγραφή *Μ(ΗΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ Η ΠΕΡΙΒΛΕΠΤΟC* (Εικ. 2). Η επιγραφή δίνει την επωνυμία της Παναγίας και επιβεβαιώνει την αφιέρωση του ναού στην Παναγία Περιβλεπτο⁷, αφιέρωση η οποία διατηρήθηκε στη μνήμη των κατοίκων έως σήμερα.

Η ίδια ακριβώς απεικόνιση επαναλαμβάνεται και στη μεγάλων διαστάσεων (1,63×1,05 μ.) βυζαντινή εικόνα του ναού, που χρονολογήθηκε στα μέσα ή στο τρίτο τέταρτο του 14ου αιώνα⁸ και η οποία πρέπει να ανήκε στο τέμπλο (Εικ. 3). Κατά τη συντήρηση διαπιστώθηκε ότι η εικόνα σώζει δύο στρώματα. Στο πρώτο στρώμα ανήκουν οι δύο όρθιοι άγγελιοι αριστερά και δεξιά στις επάνω γωνίες, οι οποίοι πλαισιώνουν την Παναγία. Μια όμοια εικόνα μικρών διαστάσεων από τη Βέροια, με την ίδια ακριβώς παράσταση και με την επωνυμία Περίβλε-

¹ Για την πρώτη αναφορά της εικόνας βλ. Chr. Mavroulou-Tsioumi, *Die Ikone der Gottesmutter im Templan der Perivleptos Kirche in Beroia, Drevne-russkoe iskusstvo, Vizantija u drevnija Rus, k 100 - letiju Andreja Nikolaevitsa Grabara (1896-1996)*, Αγία Πετρούπολη 1999, 306-316. Έγχρωμη απεικόνιση της εικόνας βλ. Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, *Βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες της Βέροιας, Βυζαντινές εικόνες από την καρδιά της Ελλάδος*, κατάλογος έκθεσης, Θεσσαλονίκη 2003, 154, πίν. 46.

² Για το ναό βλ. Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, *Ιστορία και τέχνη, Ο βυζαντινός ναός της Παναγίας της Περιβλέπτου στη Βέροια*, Βέροια 2003, 9-22.

³ Για την άποψη αυτή βλ. Θ. Παπαζώτος, *Η Βέροια και οι ναοί της (11ος-18ος αί.)*, *Ιστορική και αρχαιολογική σπουδή τής πόλης*, Αθήνα 1994, 196.

⁴ Mavroulou-Tsioumi, *Ikone*, ό.π. (υποσημ. 1), 313-314.

⁵ Παπαζώτος, ό.π., 196. Ο ίδιος, *Βυζαντινές εικόνες τής Βέροιας*, Αθήνα 1995, 53-55, όπου διατυπώνεται η άποψη ότι ο ναός χτίστηκε το 15ο αιώνα, για να περιλάβει και να προστατεύσει τη με-

γάλη λατρευτική εικόνα της Παναγίας που φυλάσσεται σε αυτόν και η οποία πρέπει να κατασκευάστηκε γύρω στο 1380. Η άποψη αυτή δεν δικαιολογεί την ύπαρξη του βυζαντινού επιστυλίου του τέμπλου που χρονολογείται στην ίδια εποχή.

⁶ Πρώτη απεικόνιση της τοιχογραφίας βλ. Mavroulou-Tsioumi, *Ikone*, ό.π. (υποσημ. 1), 308.

⁷ Ο ναός πρέπει να αφιερώθηκε στην Παναγία Περιβλεπτο κατά το πρότυπο της ομώνυμης μονής της Περιβλέπτου στην Κωνσταντινούπολη που ιδρύθηκε από τον Ρωμανό Γ' Αργυρό, ανακαίνιστηκε από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην παλαιολογία περίοδο. Ναοί της Περιβλέπτου ιδρύθηκαν και σε άλλες πόλεις, π.χ. στη Θεσσαλονίκη, στην Αχρίδα, στον Μυστρά κ.α., Mavroulou-Tsioumi, *Ikone*, ό.π. (υποσημ. 1), 314.

⁸ Για τη χρονολόγηση της εικόνας βλ. στο ίδιο, 306-316, και Μαυροπούλου-Τσιούμη, *Εικόνες* (υποσημ. 1), 58, πίν. 6, όπου και έγχρωμη απεικόνιση.



Εικ. 1. Βέροια. Ναός Παναγίας Περιβλέπων. Εικόνα Παναγίας Γλυκοφιλούσας. Πρώτο τέταρτο του 18ου αιώνα.

πτος (Εικ. 4), από το πρώτο μισό του 14ου αιώνα, δημοσιεύθηκε από την Αναστασία Δρανδάκη⁹.

Είναι άγνωστο πότε η εικόνα μεταφέρθηκε στο βόρειο τμήμα του ναού, κοντά στην πρόθεση, και αποτελεί έκτοτε σεβάσμιο προσκύνημα των κατοίκων της πόλης¹⁰. Η απόσπασή της από το τέμπλο οφείλεται πιθανότατα στις αλλαγές που έγιναν κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας τόσο στην αρχιτεκτονική μορφή του ναού, όσο και στο τέμπλο.

Το τέμπλο, φτωχό και πρόχειρο, διατηρούσε έως το 1994 το λαμπρό ζωγραφιστό επιστύλιο που ανήκε στη βυζαντινή φάση και περιλάμβανε σκηνές του Δωδεκαόρτου και των Παθών του Χριστού¹¹. Το επιστύλιο χρονολογήθηκε επίσης στα μέσα ή στο τρίτο τέταρτο του 14ου αιώνα και αποδόθηκε στο ίδιο εργαστήριο που εκπόνησε την εικόνα της Παναγίας¹². Στο τέμπλο της εποχής της Τουρκοκρατίας τοποθετήθηκαν, με βάση το διαθέσιμο χώρο του ιερού, δύο εικόνες, αριστερά της Παναγίας Γλυκοφιλούσας και δεξιά του Χριστού Παυτοκράτορα, σε αντικατάσταση των εικόνων που προϋπήρχαν (Εικ. 5).

Η εικόνα της Παναγίας Γλυκοφιλούσας που εξετάζουμε είναι μεγάλων διαστάσεων (1,60×1,04 μ.), στις ίδιες περίπου διαστάσεις με τη βυζαντινή, και έχει υποστεί δύο κάθετα ρήγματα, τα οποία όμως δεν αλλοιώνουν την όψη της. Το σύμπλεγμα Παναγίας - Χριστού εικονίζεται μέσα σε χρυσοκίτρινο φόντο και καταλαμβάνει όλο σχεδόν το ύψος της εικόνας. Η Παναγία εικονίζεται μέχρι τη μέση, στραμμένη κατά τα τρία τέταρτα προς τα αριστερά. Κρατεί τον Χριστό στο δεξιό μέρος του σώματός της και ακουμπά το μάγουλό της στο πρόσωπό του, όπως στη βυζαντινή τοιχογραφία (Εικ. 2) και στην εικόνα του ναού (Εικ. 3). Γέρνει έντονα το κεφάλι προς το δεξιό ώμο, πολύ πιο έντονα από ό,τι στις βυζαντινές



Εικ. 2. Βέροια. Ναός Παναγίας Περιβλέπτου. Τοιχογραφία με παράσταση της Παναγίας Περιβλέπτου.

παραστάσεις, στοιχείο που διαπιστώνεται στη Βέροια ήδη από το 15ο αιώνα στην εικόνα της Παναγίας Φανερωμένης στον ομώνυμο ναό¹³. Το κόκκινο μαφόριό της είναι διακοσμημένο στις παρυφές με χρυσοκίτρινη ταινία που κοσμεύεται με γεωμετρικά σχήματα. Ο σκούρος

⁹ Αναστασία Δρανδάκη, *Εικόνες. 14ος-18ος αι. Συλλογή Ρ. Ανδρεάδη*, Αθήνα 2002, 10-15, όπου η εικόνα αποδόθηκε στον κύκλο του ζωγράφου Καλλέργη που εκπόνησε τις τοιχογραφίες του Χριστού στη Βέροια. Η μικρών διαστάσεων εικόνα (43,5×36 εκ.), που δωρήθηκε από τη Συλλογή Ανδρεάδη στο Ιερό Ίδρυμα της Ευαγγελιστρίας στην Τήνο, ρίχνει πρόσθετο φως στην απεικόνιση αυτού του εικονογραφικού τύπου, διότι διασώζει την επιγραφή *Η ΠΕΡΙΒΛΕΠΤΟΣ*. Η ύπαρξή της αποτελεί ένδειξη ότι ο τύπος ήταν γνωστός στη Βέροια νωρίτερα από το τρίτο τέταρτο του 14ου αιώνα, εποχή στην οποία χρονολογείται η βυζαντινή εικόνα της Περιβλέπτου. Το γεγονός επίσης ότι οι άγγελοι στην εικόνα της Περιβλέπτου ανήκουν σε παλαιότερο στρώμα είναι ενδεικτικό για την προϋπαρξή του τύπου αυτού. Τίθενται έτσι περαιτέρω θέματα

που ξεπερνούν το αντικείμενο αυτής της μελέτης.

¹⁰ Το 1994 η εικόνα συντηρήθηκε από το συντηρητή Π. Σγούρο με τη φροντίδα του τότε προϊσταμένου της 11ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων αειμνήστου Σωτήρη Κίσσα και στη συνέχεια επανατοποθετήθηκε στο ναό.

¹¹ Το επιστύλιο βρίσκεται σήμερα στο εκκλησιαστικό Σκευοφυλάκιο της μονής Δοβρά και πρόκειται να εκτεθεί συντόμως στο υπό ίδρυση Εκκλησιαστικό Μουσείο.

¹² Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, Βυζαντινό επιστύλιο τέμπλου με σκηνές του Δωδεκαόρτου και των Παθών του Χριστού, *Αφιέρωμα στη μνήμη του Σωτήρη Κίσσα*, Θεσσαλονίκη 2001, 291-312.

¹³ Μαυροπούλου-Τσιούμη, *Εικόνες*, ό.π. (υποσημ. 1), 11, πίν. 11.



Εικ. 3. Βέροια. Ναός Παναγίας Περιβλέπτου. Εικόνα Παναγίας Γλυκοφιλούσας. Τρίτο τέταρτο του 14ου αιώνα.

χιτώνας της διακρίνεται ελάχιστα μέσα από το τριγωνικό άνοιγμα που σχηματίζει το μάτιο στο ύψος του στήθους και είναι και αυτός διακοσμημένος με τον ίδιο τρόπο στο λαμό και στην άκρη του δεξιού μανικιού.

Η διαφοροποίηση που υπάρχει σε σχέση με τις βυζαντινές παραστάσεις του θέματος στο ναό είναι ότι η Παναγία δεν υψώνει το χέρι μπροστά στο στήθος, αλλά πιάνει με αυτό το μάτιο του Χριστού, δεν εικονίζεται δη-

λαδή στον τύπο της Οδηγήτριας. Ο Χριστός, ντυμένος μόνο με γκριζοπράσινο χειριδωτό χιτώνα, διακοσμημένο στη μέση με χρυσοκίτρινη ταινία και ίδιου περιήπου χρώματος «σημείον» στο δεξί χέρι, κάθεται πάνω στο απλωμένο στα χέρια της Παναγίας μιάτιό του, το οποίο η Παναγία υποβαστάζει με τα δύο χέρια της. Είναι στραμμένος κατά τα τρία τέταρτα προς τα δεξιά, το πρόσωπό του εφάπτεται στο πρόσωπο της Παναγίας, το βλέμμα του όμως δεν κατευθύνεται σε αυτή αλλά αόριστα και στοχαστικά στο άπειρο, και το ίδιο συμβαίνει και με την Παναγία. Τα πόδια του είναι γυμνά μέχρι τα γόνατα και σταυρωμένα, στοιχείο που παραπέμπει στη σταυρική θυσία του. Τα πέλματά του πατούν πάνω στο αριστερό χέρι της Παναγίας. Με το δεξί χέρι πιάνει την άκρη του μαφορίου της στο ύψος του λαμιού με τον ίδιο τρόπο, όπως και στη βυζαντινή εικόνα, και με το αριστερό το πηγούνι της Παναγίας, στοιχείο που διαφοροποιεί την παράσταση από αυτή της βυζαντινής εικόνας, όπου το χέρι του Χριστού βρίσκεται πίσω από το λαμό, όπως και στην εικόνα του Vladimir, του 12ου αιώνα¹⁴. Οι φωτοστέφανοι των μορφών είναι στικτοί, σώζονται οι επιγραφές *M(HTH)P Θ(EO)Y, I(HCOY)C X(PICTO)C*, ενώ στο σταυροφόρο φωτοστέφανο του Χριστού διακρίνεται το γράμμα Ω που σημαίνει μάλλον *Ω ΩΝ*.

Διαφορετικό σε σχέση με τη βυζαντινή εικόνα είναι το άπλωμα του ματιού του Χριστού στα χέρια της Παναγίας. Ανάλογη είναι η απόδοση του ματιού στην ολόσωμη εικόνα της Παναγίας Γλυκοφιλούσας από το ναό του Αγίου Βασιλείου στην ενορία των Αγίων Αναργύρων στη Βέροια, λαμπρό έργο που χρονολογήθηκε στη δεκαετία 1310-1320¹⁵, στην εικόνα της Παναγίας Γλυκοφιλούσας από το ναό του Αγίου Νικολάου της Γούρνας, που χρονολογήθηκε γύρω στο 1400¹⁶, και στην Παναγία Γλυκοφιλούσα των αρχών του 15ου αιώνα στο ναό της Παναγίας Φανερωμένης¹⁷, οι οποίες δείχνουν ότι το πρότυπο υπήρχε στην πόλη. Μια σημαντική διαφοροποίηση είναι η αντικατάσταση των δύο όρθιων αγγέλων της βυζαντινής εικόνας από ένα σεραφείμ που εικονίζεται στην επάνω δεξιά γωνία της εικόνας του 18ου αιώνα. Η απεικόνιση αυτή δεν είναι συνηθισμένη και οφείλεται μάλλον σε επιλογή του ζωγράφου, διότι σε εικόνες από το 15ο αιώνα και μετά οι άγγελοι εικονί-

¹⁴ *Gosudarstvennija Tretjakovskaja Galereja katalog sobranija, I: Drevne-russkoe iskusstvo X-natsala XV veka*, Μόσχα 1995, 35-40. Olga Etinhof, *The Virgin of Vladimir and the Veneration of the Virgin in Blachernai to Russia in the 11th-12th Centuries*, *Drevne-russkoe iskusstvo* (υπο-

σημ. 1), 290-305 (ρωσικά).

¹⁵ Παπαζώτος, *Εικόνες* (υποσημ. 5), πίν. 24.

¹⁶ Στο ίδιο, πίν. 68.

¹⁷ Μαυροπούλου-Τσιούμη, *Εικόνες*, ό.π. (υποσημ. 1), 84, πίν. 11.

ζονται συχνά όχι όρθιοι αλλά σε προτομή και, σπανιότερα, μέσα σε κύκλους¹⁸.

Παρά τις διαφοροποιήσεις η πρόθεση να δοθεί στην νέα εικόνα ο εικονογραφικός τύπος της βυζαντινής είναι σαφής. Δεν γνωρίζουμε ποια ήταν η κατάσταση της παλιάς εικόνας κατά το 18ο αιώνα και αν ήταν ορατές τότε εικονογραφικές λεπτομέρειές της, γιατί η εικόνα έως το 1994 ήταν πολύ μαυρισμένη. Ωστόσο, ο ζωγράφος έκανε ένα επιμελημένο έργο, στο οποίο κατόρθωσε να δώσει στοιχεία από την παλαιότερη εικόνα ως προς το ύφος των μορφών, το σχήμα των προσώπων με την έντονη απόδοση των σκιάσεων στις παρυφές του προσώπου και, επίσης, ως προς την απόδοση των ματιών, του δεξιού χεριού της Παναγίας και των γυμνών ποδιών του Χριστού, προσθέτοντας επιλεκτικά στοιχεία που του ήταν γνωστά από τη μεταβυζαντινή τέχνη. Δεν έκανε δηλαδή ένα αντίγραφο, αλλά μετέπλασε την εικόνα σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής του, κατόρθωσε όμως να δώσει στα πρόσωπα με τα στοχαστικά, θλιμμένα μάτια το περιεχόμενο της σύνθεσης, το οποίο παραπέμπει στη μελλοντική Σταύρωση και τα Πάθη του Χριστού. Δεν απέφυγε κάποιες ατέλειες, όπως είναι η αδέξια απόδοση των χεριών της Παναγίας και το αφύσικο φούσκωμα του ματιού της στη δεξιά πλευρά της, με το οποίο ήθελε μάλλον να αυξήσει τον όγκο του σώματός της.

Τα ερωτήματα που τίθενται είναι η ακριβέστερη χρονολόγηση της εικόνας και ο προσδιορισμός του τόπου κατασκευής της. Στοιχεία για τα ερωτήματα αυτά δίνει η τεχνοτροπική απόδοση της εικόνας. Η σχηματοποίηση στην απόδοση των ρούχων, ο έντονα βαθύχρωμος προπλασμός στις παρυφές των προσώπων, τα μεγάλα μάτια με τα έντονα γραμμένα φρύδια, οι μεγάλες κόρες και τα σκούρα βλέφαρα με τις διπλές λευκές γραμμές πάνω και κάτω, η γραμμικά αποδοσμένη μύτη με τα μεγάλα πτερύγια, το μικρό στόμα με την έντονη και τυποποιημένη σκιά, οι έντονες ψιμμυθιές είναι στοιχεία που



Εικ. 4. Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου. Συλλογή Ρ. Ανδρεάδη. Εικόνα Παναγίας Περιβλέπτου. Πρώτο τέταρτο του 14ου αιώνα.

υπάρχουν σε αδημοσίευτες ακόμη εικόνες και τοιχογραφίες της Βέροιας από τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα, όπως π.χ. η Παναγία η Καλήπετρα στο νάρθηκα του ναού του Παντοκράτορα, που χρονολογείται στο 1726¹⁹. Τα ίδια στοιχεία υπάρχουν και σε εικόνες άλλων περιοχών²⁰. Η εικόνα της Παναγίας στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο της Αθήνας δίνει περισσότερα στοιχεία στα ερωτήματα που τέθηκαν²¹. Στο έργο, που προέρχεται από τη Θεσσαλονίκη, παριστάνεται η Πα-

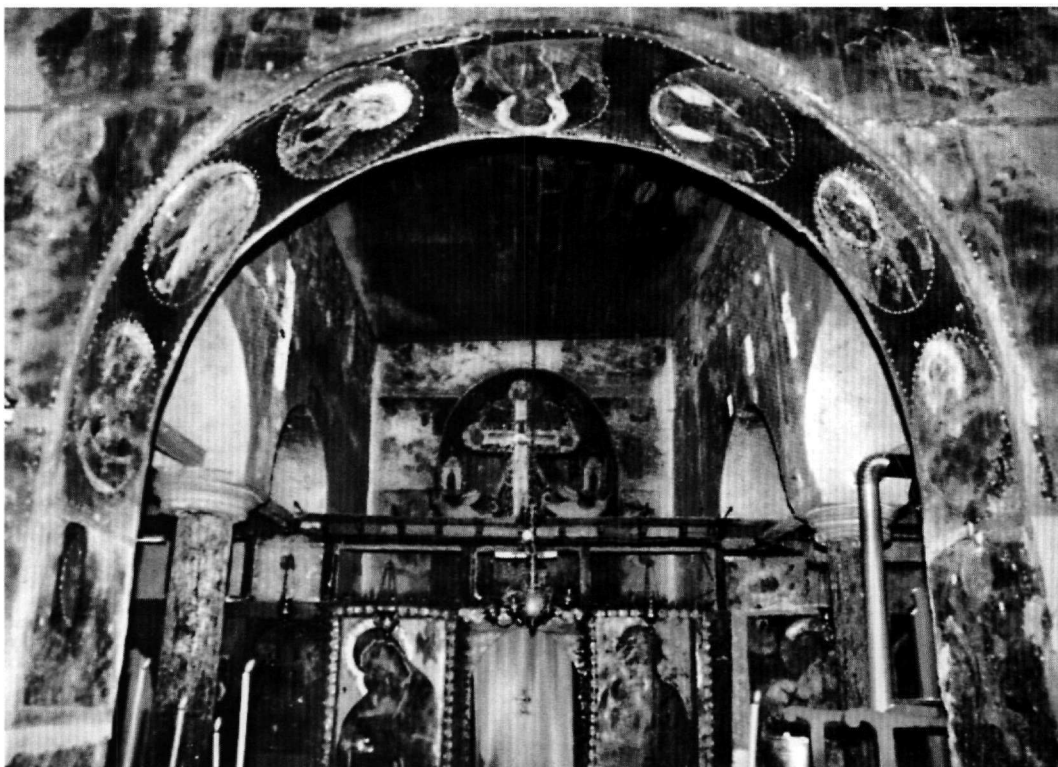
¹⁸ Χρυσάνθη Μπαλτογιάννη, *Εικόνες. Μήτηρ Θεού βρεφοκρατούσα στην Ενσάρκωση και το Πάθος*, Αθήνα 1994, 79-105, αριθ. 20-25.

¹⁹ Παπαζώτος, *Ναοί* (υποσημ. 3), πίν. 112α.

²⁰ Βλ. π.χ. την Παναγία στην εικόνα των Αγίων Πάντων, του τέλους του 17ου-αρχών του 18ου αιώνα (Δανδράκη, ό.π. (υποσημ. 9), αριθ. 62, 249), την εικόνα της Οδηγήτριας στη μονή Παντοκράτορος (Ι. Ταβλάκης, *Εικόνες 17ου-19ου αι. στο Εικόνες Ιεράς Μονής Παντοκράτορος*, Άγιον Όρος 2003, εικ. 165, 305), την ένθρονη Παναγία με τους αγγέλους στο Βυζαντινό Μουσείο της Αθήνας, των αρχών του 18ου αιώνα (Μ. Αχεμάστου-Ποταμιάνου, *Εικό-*

νες του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών, Αθήνα 1998, αριθ. 92, 274), την εικόνα της Παναγίας του Πάθους στη Μυτιλήνη (Η. Βακιτζής, *Οι θησαυροί της Λέσβου. Εικόνες του Εκκλησιαστικού Βυζαντινού Μουσείου Μυτιλήνης*, Μυτιλήνη 1989, αριθ. 34, 80) και την εικόνα της Παναγίας του Βυζαντινού Μουσείου της Αθήνας, της πρώτης δεκαετίας του 18ου αιώνα (*Βυζαντινό Μουσείο. Τα νέα αποκτήματα (1986-1996)*, κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 1997, αριθ. 34, 110 (κείμενο Χρ. Μπαλτογιάννη).

²¹ Αχεμάστου-Ποταμιάνου, ό.π., αριθ. 89, 268, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.



Εικ. 5. Βέροια. Ναός Παναγίας Περιβλέπτου. Το εσωτερικό του ναού με τις εικόνες του 18ου αιώνα.

ναγία στον τύπο της Γλυκοφιλούσας και χρονολογείται στις αρχές του 18ου αιώνα. Πρόκειται για το δεύτερο στρώμα εικόνας με την Παναγία Γλυκοφιλούσα, το οποίο αποκολλήθηκε και αποτέλεσε χωριστή εικόνα. Το πρώτο στρώμα χρονολογείται στο 12ο αιώνα. Στο στρώμα του 12ου αιώνα²², όπως και στο δεύτερο του 18ου αιώνα, ο Χριστός κρατεί με το αριστερό χέρι το πηγούνι της Παναγίας, όπως και στην εικόνα της Περιβλέπτου της Βέροιας. Τα στοιχεία των αρχών του 18ου αιώνα είναι στην εικόνα αυτή σαφή, όπως είναι ορατή και η τάση της επιστροφής στα παλαιολόγια πρότυπα που έχει παρατηρηθεί και στις τοιχογραφίες²³.

Η ομοιότητα στην απόδοση των τεχνοτροπικών χαρα-

κτηριστικών στις δύο εικόνες είναι εμφανής. Η τέχνη όμως στην εικόνα της Θεσσαλονίκης είναι περισσότερο εκλεπτυσμένη και πιο επιμελημένη τόσο στην απόδοση των αναλογιών του σώματος, όσο και στην απόδοση των προσώπων και των ενδυμάτων. Η σύγκριση των δύο εικόνων προσανατολίζει σε χρονολόγηση της εικόνας στο πρώτο τρίτο του 18ου αιώνα. Στη χρονολόγηση αυτή συνηγορεί και η ομοιότητα μιας σειράς εικόνων στη Βέροια με τα ίδια χαρακτηριστικά με της εικόνας της Περιβλέπτου, από τις οποίες δημοσιευμένη είναι η εικόνα των αποστόλων Πέτρου και Παύλου στο μητροπολιτικό ναό της Βέροιας, που χρονολογείται με επιγραφή στο 1715²⁴. Πρόκειται για ένα πολύ καλό έργο

²² Αχεμιάστου-Ποταμιάνου, ό.π., αριθ. 3, 20 κ.ε.

²³ Ε. Τσιγαρίδας, Οι τοιχογραφίες του ναού της Νέας Παναγίας Θεσσαλονίκης και το κίνημα επιστροφής του 18ου αι. στην παράδοση της τέχνης της «Μακεδονικής Σχολής», *Χριστιανική Θεσσα-*

λονίκη, Οθωμανική περίοδος 1430-1912, Β', Θεσσαλονίκη 1994, 315-368.

²⁴ Μαυροπούλου-Τσιούμη, *Εικόνες*, ό.π. (υποσημ. 1), 150, πίν. 44.

του ιερομονάχου και ζωγράφου Κωνσταντίνου, τον οποίο γνωρίζουμε και από άλλα έργα του²⁵. Αφιερωτής της εικόνας είναι ο μητροπολίτης της Βέροιας Λεόντιος, που είναι γνωστός από την ανακαίνιση του μητροπολιτικού ναού των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου στη Βέροια και έδρασε στην περιοχή στο διάστημα 1705-1715²⁶. Αν είναι ο ίδιος που προχώρησε σε επισκευές στο ναό της Περιβλέπτου δεν είναι βέβαιο, είναι όμως πιθανό.

Ως προς το εργαστήριο το οποίο κατασκεύασε την εικόνα, είναι πρόωρο να δοθούν ακριβείς απαντήσεις, αφού ακόμη παραμένει αδημοσίευτο σε μεγάλο μέρος το αρχαιολογικό υλικό από την εποχή αυτή. Αυτό που είναι βέβαιο είναι ότι πρόκειται για έργο βορειοελλαδικού εργαστηρίου, αν όμως είναι τοπικό της περιοχής,

της Θεσσαλονίκης ή του Αγίου Όρους, είναι θέμα που παραπέμπεται για μελλοντική έρευνα.

Η χρονολόγηση της εικόνας απαντά και στο τελευταίο ζήτημα που τέθηκε και βεβαιώνει ότι η αντικατάσταση της παλιάς εικόνας έγινε στο πρώτο τέταρτο του 18ου αιώνα, οπότε έγιναν αναγκαστικές επεμβάσεις στο τέμπλο και σε άλλα μέρη του ναού και πιθανώς και η επανατοιχογράφηση μερών του ναού. Αυτά όμως θα διευκρινιστούν πιθανώς κατά την προγραμματιζόμενη ήδη συντήρηση και διερεύνηση των διαφόρων αρχιτεκτονικών επεμβάσεων στο μνημείο κατά την Τουρκοκρατία, επεμβάσεις που έγιναν εξαιτίας των ιστορικών συνθηκών και της κατάστασης στην οποία φαίνεται ότι είχε περιέλθει ο ναός.

Chrysanthi Mavropoulou-Tsioumi

AN EIGHTEENTH-CENTURY ICON OF THE VIRGIN OF TENDERNESS IN VEROIA. A REPLICA OF A FOURTEENTH-CENTURY BYZANTINE ICON

The large icon of the Virgin of Tenderness (Glykophiloussa) (1.60×1.04 m.) is placed on the iconostasis of the Panaghia Peribleptos, one of the most important Byzantine churches in the town of Veroia. The icon is examined here because it is a very high quality work of the eighteenth century and because it is a replica of a Byzantine icon of the third quarter of the fourteenth century, which existed on the earlier iconostasis. The Byzantine work was removed from the iconostasis and placed in the northeast part of the church, close to the prothesis, where it remains to this day as a *proskynesis* icon venerated by the townspeople. Reconstruction of the iconostasis seems to have been imposed by

the poor condition of its predecessor, due to partial destruction of the church. This at least is indicated by interventions made to the monument during the Ottoman period, which altered its Byzantine form. However, the reconstructed iconostasis preserves the Byzantine architrave, which is contemporary with the Byzantine icon and most probably from the same workshop.

The eighteenth-century icon is discussed in relation to the Byzantine icon and the wall-painting of the Virgin of Tenderness with the eponym 'Peribleptos', which exists on the west front of the southwest pier of the naos and which reproduces the Byzantine icon. Comparison of these three

²⁵ Μ. Χατζηδάκης - Ε. Δρακοπούλου, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)*, Β', Αθήνα 1997, 133.

²⁶ Γ. Χιονίδης, *Σύντομη ιστορία του Χριστιανισμού στην περιοχή της Βέροιας*, Βέροια 1961, 27.

works shows that although the painter of the eighteenth-century icon clearly intended to reproduce the Byzantine icon from the iconostasis, he did not copy this exactly but remodelled it on the basis of new concepts and knowledge of his time.

The precise date of this icon is then investigated. On the basis of existing contemporary icons in Veroia and primarily of the dating of the splendid icon of the Virgin of Tenderness from Thessaloniki, now in the Byzantine and Chris-

tian Museum, Athens, to the early eighteenth century, it is deduced that the Veroia icon dates from the first quarter of the eighteenth century.

The dating of the icon contributes to the clarification of some interventions made to both the iconostasis and the Byzantine church, which is useful for understanding its historical course. It is expected that these interventions will be revealed during the conservation of the church, which is planned by the 11th Ephorate of Byzantine Antiquities.